II. Meşrutiyet Yıllarında Köylü Eğitimi Üzerine Düşünceler

Ümüt AKAGÜNDÜZ
Doç. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
E-mail: umutakagunduz1@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1785-1122

Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 26.02.2019 Kabul Tarihi / Accepted: 11.02.2020

ÖZ

AKAGÜNDÜZ, Ümüt, **II. Meşrutiyet Yıllarında Köylü Eğitimi Üzerine Düşünceler,** CTAD, Yıl 16, Sayı 31 (Bahar 2020), s. 49-78.

Türkiye'de toplumsal tarih alanında yapılan çalışmaların sayısındaki artış alt başlıkları da çeşitlendirmiştir. Türk köyü ve köylüsü bu sürecin değerlendirmeye açık önemli öğelerinden birisidir. Son yıllarda yapılan çalışmalarla istatistiksel olarak da kuvvetlendirilen köy ve köylülük çalışmalarının zenginleştiği görülmektedir. Açıkçası, köy ve köylünün geçmişini farklı disiplinlerle destekleyerek irdelemek toplumsal tarihin önemli boşluklarını doldurmaya devam edecektir. Bu çerçevede, Cumhuriyet'in köy ve köylü üzerine geliştirdiği ya da geliştiremediği politikaların anlaşılabilmesi için çağdaşlaşan Türk toplumunun geçirdiği dönüşüm incelenmelidir. Köylü ve köy eğitimi üzerine geliştirilen düşünsel birikimi dergilerden ve zabıt ceridelerinden hareketle anlatmayı amaçlayan bu çalışma nitel bir araştırmadır. Bu çalışmada araştırmanın verileri doküman incelenmesi yöntemiyle zabıt cerideleri ve dönem dergileri taranarak elde edilmiştir. Milliyetçilik ve köy eğitimi, köydeki şehirli öğretmen, imam sorunu ve köy öğretmeni, müfettiş ve köylü, köylüye bilgilendirmek ve köylüyü köyde

eğitmek 1908-1918 yılları arasında tartışılan konulardır. Bu düzlemde, dönemin düşünsel atmosferinde yer edinen bu konuları değerlendirmek köy düşüncesinin Cumhuriyet'e ulaşan yapısını göze çarpar kılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Köy, Köylü, Eğitim-Öğretim, Dergiler, II. Meşrutiyet

ABSTRACT

AKAGÜNDÜZ, Ümüt, **Thoughts on Peasantry Education in Second Constitutional Monarchy Era,** CTAD, Year 16, Issue 31 (Spring 2020), pp. 49-78.

An increase in the number of studies on social history in Turkey has enriched the variety of subheadings. Turkish villages and peasantry are one of the essential elements debatable in this process. The village and peasantry studies, which have been supported also statistically through the recent studies, are observed to have been enriched. In plain words, scrutinizing the history of village and peasantry by supporting with different disciplines will continue to fill the important gaps of social history. Within this framework, the transformation of the modernised Turkish society should be analysed in order to understand the policies that were developed or could not be developed by the Republic about the village and peasantry. This study, which aims to explain the intellectual accumulation developed upon village and peasantry on the basis of journals and minute books, is a qualitative research. In this study, the data of the research were obtained by searching minute books and journals of that period through the document analysis method. Nationalism and village education, urban teacher in village, imam problem and village teacher, inspector and peasant, informing the peasant and training the peasant in the village were the issues debated between 1908 and 1918. At this level, evaluation of these subjects that took place in the intellectual atmosphere of the period will make the idea of the village on the path to the Republic noticeable.

Keywords: Village, Peasantry, Education, Journals, Second Constitutional Monarchy

Giriş

Bürokratik ve toplumsal düzenin sarsılmasıyla tımar sisteminin yerini alan feodalleşme Osmanlı Devleti'ni, iltizam sistemine, toprak ağalarına ve ayanlara dayanan yeni bir yapıya esir etmiştir.[1] Kapitalistleşme eğilimleri ayanları

[1] Mustafa Akdağ, "Celali Fetreti", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergis*i, Cilt 16, Sayı 1-2, 1958. Niyazi Berkes, *İki Yüzyıldır Neden Bocalıyoruz*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1997. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977.

güçlendirirken merkez, kimi zaman ellerindeki vergi toplama tekellerini alarak kimi zaman ise topraklarının bir kısmını küçük ve orta ölçekli üreticilere dağıtarak süreci kontrol etmeye çalışmıştır.[2] Ancak burada ilginç olan, merkezileşmeyle gelen vergi yükü ve askerliğin ayandan çok memurlara zarar vermesidir.[3] Merkezî otorite, bu çevrelere karşı elinden geldiğince küçük üreticileri desteklemişse de iç ve dış politikanın yıkıcı koşullarından kurtulamamıştır.[4] 1858 Arazi Kanunnamesi, eşrafın topraklarını yasallaştırırken belediyelerde ve yerel örgütlerde yapılan düzenlemelerse onları halkın önderi haline getirmiştir.[5] Bu arada Mithat Paşa gibi bürokratların çabaları yer yer köylülerin sorunlarına odaklanmışsa da eşrafın gücü genellikle baskın gelmiştir.[6] 1850'lerden itibaren yaşanan ciddi talihsizlikler ise Türk köylüsünün durumunu karamsarlaştırmıştır. 1859-1896 yılları arasında çağdaş tarım tekniklerinin izlenememesi, Kanada buğdayının Anadolu buğdayından daha ucuz olması, kuraklık ve çekirge istilası benzeri olayların yaygınlaşması; kolera, tifüs, sıtma gibi hastalıkların etkileri ve bitmeyen askerlik süresi 1875 mali çöküntüsüyle bütünleşerek kırsala yayılan bir açlık dalgası yaratmıştır.[7] Bütün bunların yanında, İzmir-Aydın Demiryolu Hattı bağlamında emperyalizmin ülke genelindeki artan hızı yeni kredi olanakları sayesinde köylünün kapitalist sömürüsünü hızlandırmıştır.[8] Bazı bölgelerdeki geniş mülkler dışarıda bırakıldığında toprağın bol emeğin kıt olması ise Anadolu'daki küçük üreticiliği desteklemiştir.[9] 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanı, taşra kökenli İttihatçıların köylülerin sorunlarını çözebileceklerine ilişkin bir umut uyandırmıştır. Ancak, kamuyla bütünleştikçe İttihatçıların köylülerle iletişimlerini yönlendiren yine geleneksel merkeziyetçi politikalar olmuştur.[10] Örneğin 1908 programında topraksız ya da az topraklı köylülere toprak dağıtımını öngören fırka, ayanlar

---

[2] Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 219.

[3] Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 113.

[4] Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 94-95.

[5] Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizm*, Çev. Fatmagül Berktay, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 64.

[6] Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform-1,* Çev. Osman Akınhay, *1856-1876*, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1997, s. 173-174.

[7] Davison, *age.*, s. 72-73; Niyazi Berkes, *age.*, s. 88.

[8] Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 80; Bülent Varlık, *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması*, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, Ankara, 1976, s. 49.

[9] Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 189.

[10] Şerif Mardin, *age.*, s. 116.

nedeniyle bir süre sonra geri adım atmıştır.[11] 1911-1918 yılları arasındaki iç ve dış politik ortam, köylü üzerindeki hasarı arttırırken eşkıyalık ve askeri firarlar köylünün tepkiselliğini eskiden olduğu gibi beslemeye devam etmiştir.[12] Açıkçası, politik ve sosyal dönüşümün karmaşasında kırsalda bu dönemde de hükûmet dendiğinde akla gelen vergi tahsildarlarıydı.[13]

Ayanlarla İttihatçılar arasındaki bu bağa rağmen, köy ve halk kavramları eskisine göre daha fazla tartışılmıştır. Kafkasya'dan ve Balkanlar'dan gelen kollarla Osmanlı aydınlarının belleğinde yer edinen Narodnik Hareket, halka yönelişin önemli kaynaklarından birisiydi. Ancak hareket Türkçülük için köylüyü araçsallaştırıyordu.[14] Melikzade Hasan Bey Zerdabi, Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura, Hüseyin Kazım, Ethem Nejat, Tunalı Hilmi, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet gibi isimler, bu noktada köycülüğün altyapısını oluşturan kişilerdir. 1918 tarihli *"Köycüler Cemiyeti"* ise hem Türkçülüğün hem de çağdaşlaşmanın değerlerini yansıtarak Anadolu köyünü geleceğe taşıyacağına inanılan örnek köyler üzerinde durmuştur.[15] Derneğe göre, şehirleşme ve sanayileşmenin zararlılarını hafifletebilmek için köylüyü köyde tutacak yöntemler araştırılmalıydı.[16]

Toplumsal tarih çalışmalarında köy ve köylülüğün özgün bir konumu vardır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim, köylüyle kurulan iletişimin belirleyici kanallarından birisi olduğundan dönemin aydınlarının kırsala ve köye yaklaşımları değerlendirilmelidir. Meşrutiyet'in ilanıyla yayımlanan gazeteler, dergiler, kitaplar ve açılan kurumlar değişen bir toplumun dinamik karakterini yansıtıyordu. Köy ve köylüye ait meselelerin de kadın konusu kadar olmasa da basında ve mecliste tartışıldıkları görülmekteydi. Taşranın meclise açılması zabıt ceridelerinde köylüyü oturumlara taşırken basının taşraya açılmasıysa aydınların gözünde köylüyü daha belirgin hale getirmiştir. XIX. yüzyıl boyunca eğitimdeki dönüşüm, şehirleri ve kasabaları ön planda tutsa da artık köylünün eğitimi de

---

[11] Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi-I*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1997, s. 77.

[12] Feroz Ahmad, *age.*, s. 81.

[13] Paul Stirling, *Turkish Village*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1965, s. 5-6.

[14] Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler II*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1997, s. 171.

[15] Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 112, 117.

[16] Mehmet Asım Karaömerlioğlu, "Türkiye'de Köycülük", A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 290-291. İstatistiki bilgiler Köycüler Cemiyeti'nin pek de haksız olmadığını belirginleştirmektedir. 1916'da ekilebilir toprakların yaklaşık sekizde üçü kullanılırken tarım arazilerinde nüfus yoğunluğu Almanya'da kilometre kare başına 120 iken Osmanlı Devleti'nde 11,5'tir. Bkz. Feroz Ahmad, *age.*, s. 66.

düşünülüyordu; ancak 1908-1918 yılları arasında da Türk köylüsü ve köylü eğitimi, aydınların ve bürokratların olgularıyla desteklenmiştir. Köylünün kendisi hakkındaki fikirlerini açığa çıkartabileceğimiz gereçlerin sınırlılığı, ister istemez üst yapının alt yapıyı genellemesine kapı aralamaktadır. Açıkçası, bürokratların ve düşünürlerin gözünde köylü yönlendirilmesi gereken bir figürdür. Zaten, dergilerden ve zabıt ceridelerinden bu yönlendirmenin izlerine rastlanabilmektedir. Bir taraftan aydınlar diğer taraftan da bürokratlar, köyün ve köylünün sorunlarını gündeme taşırken kendi köy imgelerini oluşturmuşlardır. İşte, köydeki eğitimin seyrine aydınların ve bürokratların gözünden bakmak, dönem köylülüğünün algılanma biçimlerini belirginleştirerek Cumhuriyet'e kalan mirası çerçevelendirecektir.

II. Meşrutiyet yıllarında köylü eğitiminin düşünsel niteliğini, tarihsel bir bakış açısıyla inceleyen bu makale nitel bir araştırmadır. Nitel araştırmalarda tümevarım yöntemi uzun süren çalışmalar sonucunda toplanan verilerin sentezlenmesinde kullanılmaktadır.[17] Nitel araştırmalarda incelenen konunun nesnelerinin anlamları, tanımları, metaforları, sembolleri ve tasvirleri açıklanmaktadır.[18] Makalenin temel amacı, köy eğitimi üzerine geliştirilen düşünsel birikimi dergilerden ve zabıt ceridelerinden hareketle anlatmaktır. Bu amaçtan hareketle çalışmanın literatür ve belgesel taraması gerçekleştirildikten sonra elde edilen veriler sınıflandırılarak sentezlenmiştir. Araştırma gerçekleştirilirken tarama modelinden ve doküman analizinden yararlanılmıştır. Doküman analizi araştırılması planlanan olay ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı dokümanların analizinden oluşmaktadır.[19] Tarama modelindeyse araştırmanın konusu olan birey, nesne, olay, olgu, kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanarak değiştirilmeksizin irdelenir.[20] Tarama modeli ve doküman analiziyle gerçekleştirilen bu araştırmada, 1908-1918 yılları arasındaki dergiler ve zabıt ceridelerinde konuyla alakalı belgelerin tespiti ve transkripsiyonu yapılarak, elde edilen veriler bölümlenerek incelenmiştir. Ancak, yer yer zamanın ruhu, Meşrutiyet yıllarının dışına da taştığından köylünün geçmişteki niteliğini yansıttığı düşünülen 1918 sonrası makaleler de kullanılmıştır. Elbette ki dönemin pek çok düşünürün konu üzerine yazdığı kitaplar ve makaleler de bulunuyor. Ancak, düşünsel ağın tamamı tek bir makaleye sıkıştırılamayacağından içinde maarif, terbiye, mektep gibi kavramları barındıran

---

[17] Rauf Arıkan, *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Nobel Yayınları, Ankara, 2013, s. 21.

[18] Bruce L. Berge & Howard Lune, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Çev: Hasan Aydın, Eğitim Yayınları, Konya, 2015, s. 19.

[19] Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2006, s. 186.

[20] Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*, Nobel Akademi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 77-78.

başlıklara öncelik verilmiştir. Bu nedenle köy konusunun yoğunluğu ve derinliği düşünüldüğünde kişilerden, olaylardan, kurumlardan çok düşünsel ortama odaklanan bu çalışmada yer yer eksiklikler tespit edilebilir. Aslında, düşünsel görüngenin daha gelişkin ve sistematik çalışmalarla ele alınması tartışmayı farklılaştıracaktır. Çalışmada öncelikle Osmanlı Devleti'nde ilköğretimin ve köylü eğitiminin niteliği somutlaştırılacaktır. Daha sonraysa "Köylü Eğitiminde Balkan Faktörü", "Köydeki Şehirli Öğretmen", "Köydeki İmam Sorunu ve Öğretmen", "Köydeki Müfettiş Sorunu", "Köylünün Nasıl Bilgilendirileceği Sorunsalı" ve "Köylüyü Köyde Eğitme Çabası" adlı altı temel başlıktan hareketle zabıt cerideleri ve dönem dergilerinde yer edinen düşünsel birikim irdelenecektir. Sonuç bölümündeyse, çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılarak köy ve köylü eğitiminin atmosferi belirginleştirilecektir.

Osmanlı Devleti'nde İlköğretim ve Köylü Eğitimi

Köylü eğitiminin modernleşme sürecindeki gelişimini inceleyebilmek için ilköğretimin geçirdiği dönüşüm sentezlenmelidir. Sıbyan mekteplerine yönelik ilk düzenleme 1824'te yayımlanmıştır.[21] 1838 yılında ise *Meclis-i Umûr-ı Nâfi'a*, öğretmenlerin yeterliliklerinin test edilmesiyle sıbyan mekteplerine devamın zorunlu tutulması gibi kararlar almıştır.[22] 1846'da *Mekâtîb-i Umûmîyye Nezâreti'nin* kurulmasının etkileri sıbyan mekteplerine de yansımış, 1847 Talimatnamesiyle ilkokulların en az dört en çok yedi yıl sürmesi kararlaştırılmıştır.[23] Bu arada değişen eğitim sisteminin yarattığı öğretmen ihtiyacını karşılayabilmek için 1848'de *Dârü'l-mu'allimin* açılır. 1868'de ilköğretimdeki öğretmen sorununu çözebilmek için ise *Dârü'l-mu'allimin-i Sıbyân* adlı iki yıllık bir öğretmen okulu kuruldu.[24] Ancak ilköğretimdeki belirleyici gelişme, 1869'da yayımlanan *Ma'ârif-i Umûmîyye Nizâmnâmesi* ile yaşandı. Bu nizamname ile ilköğretim kurumlarının her mahalle ve köye en az birer tane açılması kararlaştırılırken[25] eğitimin maddi külfetinin toplumca paylaşılması kararlaştırıldı.[26] Kızlar için açılan kurumlardaki öğretmen ihtiyacı ise 1870'te hayata geçirilen *Dârü'l-mu'allimât* ile karşılandı.[27]

---

[21] Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964, s. 37.

[22] Aziz Berker, *Türkiye'de İlk Öğretim (1839-1908)*, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1945, s. 8-9.

[23] Faik Reşit Unat, *age.*, s. 38.

[24] Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876),* Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1984, s. 68-69.

[25] Faik Reşit Unat, *age.,* s. 39.

[26] Hamza Altın, "Maarif-i Umummiyye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, Cilt 1, Sayı 13, s. 275-276.

[27] Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1774-1923),* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 112.

1873'te mevcut okullarla ilköğretimin yaygınlaştırılamayacağının anlaşılması iptidaileri gündeme getirdi.[28] Sıbyan mektepleri iptidai mekteplerine dönüştürüldükçe iptidai kelimesi ilköğretimi karşılar hale geldi. Kodaman'ın da gösterdiği üzere 1908'de sıbyan mekteplerinden az da olsa iptidai mekteplerinin sayısındaki artış belirgindir.[29] 1891 düzenlemesiyle ise şehir merkezlerindeki iptidailerin eğitim süresinin üç yıl, köy iptidailerinin eğitim süresinin ise dört yıl olması kararlaştırıldı.[30] Köylü eğitimi düzleminde ziraat eğitimi de önemsendi. 1892'de açılan *Halkalı Zirâ'at ve Baytar Mektebi özellikle* II. Meşrutiyet yıllarına çiftçiyle bağlantı kurabilen bir memur havuzu miras bıraktı.[31]

II. Meşrutiyet yıllarında ilköğretim sorunu hem devlet hem de halk nezdinde yoğunca izlendiğinden Öğretmen yetiştirme sorununa odaklanılmıştır.[32] Satı Bey'in ilköğretimi ön plana alan yaklaşımının uygulama alanı bulması bu dönemde iptidai okullarını yaygınlaştırdı. Alkan'ın verdiği istatistiki bilgilerden de anlaşılacağı üzere 1913-1914 yıllarında vilayetlerde bulunan 4,486 resmi okulun 1,270'i Eylül 1908 öncesinde 2632'siyse Eylül 1908 sonrasında açılmıştır. Resmi iptidai okullardaki erkek öğrenci sayısı 206,707 iken kız öğrenci sayısı 48,283'tür.[33] Bu veriler, II. Abdülhamit Dönemi'nde başlayan ilköğretim atılımının artarak devam ettiğini göstermekte. Okulların yapımının bütçeden karşılanmasını hedefleyen 1913 tarihli *Tedrîsât-ı İbtidâ'îyye Kanûn-ı Muvakkatı* ise 7-8 yaş arasını *Devre-i İptidâ'îye*, 9-10 yaş arasını *Devre-i Mutavassıta*, 11-12 yaş arasını ise *Devre-i Âliyye* olmak üzere üç döneme ayırdı.[34] Bunlara ek olarak 1912 yılında çıkartılan *Tedrîsât-ı Zirâiyye Nizâmnâmesi* ise ziraat uzmanları ve ziraat öğretmenleri eğitebilmeyi amaçladı.[35] Temel ihtiyaçlarını karşılayarak çiftçi çocuklarına okuma-yazma öğreten bu okullarda, öğrencilere aylık harçlık verilmesi de kararlaştırıldı.[36] Açıkçası, ilköğretimin her kademesine ziraat

---

[28] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a),* Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s. 182.

[29] Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 84-85.

[30] Celal Demir, "Türk Eğitim Sisteminde Zorunlu Temel Eğitimin Tarihi Gelişimi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt.1, sayı, 2, 1999, s. 157.

[31] Sevtap İshak Kadıoğlu, "Osmanlı Dönemi'nde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve Tedrisat-ı Ziraiyye Nizamnamesi", *Kutadgubilig,* Sayı 8, 2005, s. 241-243.

[32] Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Hareketleri (1908-1914*), Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s. 194.

[33] Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1830-1924)*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s. 163-167.

[34] Lütfü Budak ve Çiğdem Budak, "Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti'ne İlkokul Programları (1870-1936)", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 18, Sayı 1, 2014, s. 56-57.

[35] Yahya Akyüz, *age.*, s. 257.

[36] Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul, 1932, s. 57-58.

derslerinin yerleştirilmesi teoride ve uygulamada ziraat eğitiminin küçük yaşlardan itibaren kazandırılmaya çalışıldığının göstergesidir.[37] Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı karışıklıkta, İttihatçılar köylü kadınlardan ziraat alayları da kurdular.[38] Bütün bunlarla birlikte köye seslenen *Pestalozzi, Montessori ve Frobel* gibi Batılı eğitimcilerin eserleri de çevrildi. Uygulamalı eğitimi örnekleyen bu eserler, enstitülerde kullanılacak yöntemlerin çekirdeğini de oluşturacaktır.[39] 1908-1918 yılları arasında bir vatandaşlık bilinci yaratabilmek için *Musâhabât-ı Ahlâkîyye ve Medeniyye, Ma'lûmât-ı Medenîyye, Ma'lûmât-ı Medenîyye ve Ahlâkîyye* gibi ahlak dersleri de ders programlarına yerleştirildi.[40] Köylerin temizliğine vurgulayan bu kitaplarda köy ve köy yaşamının olumlandığı görülmektedir.[41] Anlaşılabileceği üzere köylülerin desteğine ulaşabilme kaygısı, ittihatçıların gözetiminde köylü eğitimine yön tayin etmiştir. Balkan köylülerinin bilinçlendirilmesinde öğretmenlerin oynadıkları rolü sentezleyen İttihatçılar eğitimin kırsala ulaştırılmasının gerekliliğinin farkındaydılar.[42] Ancak Alkan'ın da belirttiği gibi, 1908-1918 yılları arasında nicel bir artış olmakla beraber niteliğin belirginleşebilmesi için Cumhuriyet beklenmeliydi.[43]

Köylü Eğitiminde Balkan Faktörü

Dönem aydınlarının ve bürokratlarının köylü eğitimiyle ilgilenmeleri, aslında iç ve dış politikanın sıcaklığından kaynaklanıyordu. Balkan Savaşları'ndan Birinci Dünya Savaşı'na uzanan yıkıcı çatışmalardan etkilenen aydınlar, kendilerinden öncekiler gibi devletin nasıl kurtarılabileceğine odaklanmışlardı. Kuşkusuz ki sorunların çözümlenebilmesi için ülke kaynaklarını akılcı ilkelerle düzenleyebilecek eğitim politikaları gerekliydi. Açıkçası, Balkanların ateşinden etkilenen Osmanlı subayı ve aydını değişimi sadece cephelerde görmemekteydi.

---

37 Arzu M. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922*), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (DR), İstanbul, 2005, s. 226-229.

38 Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi (Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*), Homer Kitabevi, İstanbul, 2003. s. 85.

39 Yahya Akyüz, *age.,* s. 241.

40 Ramazan Alabaş, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İlk Mekteplerde İnsani ve Toplumsal Değerler Eğitimi: Resimli Yeni Musabahat-ı Ahlakiyye ve Medeniye Ders Kitabı Örneği", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 18, Sayı 36, s. 56-60.

41 Ramazan Alabaş, "Environmental Topics and Environmental Ethics in Primary School Humanities and Social Sciences Education during the Late Ottoman Period (1913-1918), *International Electronic Journal of Environmental Education*, Volume 9, Issue 2, 2019, s. 131.

42 Yahya Akyüz, "Eğitim Alanında Aydınların Özeleştirisi ve Balkan Savaşları", *Tarih ve Toplum*, Cilt 38, Sayı 228, Aralık 2012, s. 54-58.

43 Mehmet Ö. Alkan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiyesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 76.

Köylerde Mektepçilik adlı yazısında Mehmet Zeki, Balkan Savaşları'nın yarattığı karmaşayı şu şekilde ifade ediyor:[44]

> "Bize pek acı gelip fakat hakîkî bir itbâh-ı ders veren Balkan hükümâtı bu gâlibiyeti silâh kuvvetiyle istihkâk-ı kesb etmediler. Mağlûbiyetimizin esbâb-ı yegânesi yirmi beş otuz seneden beri câhil Bulgar şoparlarını Rum hasutlarını Türkler 'aleyhine manen, maddeten teslîh ve çocuklarını his-i intikâm ile yetiştirip hepsini birer bomba gibi hazırlayan Atina ve Sofya dârülfünûnlarından mezûn olup Makedonya köylerinde icrâ-i faâliyet eden mektebcilerdir".

Anlaşılacağı üzere, Osmanlı aydınlarının ve bürokratlarının gözünde Balkan toplumlarının kazanımları bir karmaşa yaratmıştı. Halkı ve köylüyü eğiten Bulgar aydınları ve öğretmenleri A. Ferid ile Kazım Nami de hatırlatıyor.[45] Kazım Nami'ye göre Makedonya'nın kaybedilmesinin nedeni üniversite mezunu Bulgar ve Sırp öğretmenlerdir. Rahatı ve parayı umursamayan bu öğretmenler, milliyetçi arzularını Türk düşmanlığıyla kaynaştırarak köy çocuklarına aşılamışlardır.[46] Osman Nuri ise Atina Öğretmen Okulu'ndan mezun bir Rum öğretmenin, milliyetçi duygularını ve çabalarını gündeme getirerek bu öğretmenin, on dakikasını bile boşa harcamadığını aktarıyor.[47]

Kastamonu milletvekili İsmail Mahir Efendi ise Türk köylüsünün içinde bulunduğu cahilliği anlatıyor. Selanikli köylünün evine aş götürmek istediğini hatırlatan vekil, köylünün vergi kaynağı haline getirilmesinden kaynaklanan otorite boşluğunun Bulgar ve Yunan çetelerinin asimilasyon politikalarına yaradığını savunmakta.[48] Mehmet Şahin Bey ise Rum ve Türk ilkokullarından mezun çocuklarla karşılaştırıldığında Türk çocuklarının belirgin eksikliklerinin olduğunu vurguluyor. Ona göre, bu eksikliler köyde eğitimle giderilebilirdi.[49] Anadolu köylüsünün genellikle askerlik ve vergi söz konusu olduğunda akla gelmesini eleştiren Ömer Fuad, Rum köylüsünün neden Türk köylüsünden daha uyanık olduğunu sorgulamakta. Yazar, komşusu Nikolay'ın hesap-kitap işlerinden anladığını gören Ahmet Efendi'nin imama koşup *"neden benim çocuğum bunları bilmiyor?"* diye sorduğunda, *"bunlar dünya işleri önemli olanın ahiret işleridir"*

---

[44] Mehmet Zeki, "Köylerde Mektepçilik", *Yeni Fikir*, Sayı 18, 1 Kanun-ı Evvel 1329 (14 Aralık 1913), s. 580.

[45] A. Ferid, "Mekteplerde Ziraat: Mesut Köyün Mektebi", *Yeni Fikir*, Sayı 11, 1 Mayıs 1329 (14 Mayıs 1913), s. 342; Kazım Nami, "Mesleki Musahabe: Köy mü Kasaba mı", *Anadolu Terbiye Mecmuası*, Sayı 2, Şubat 1338 (Şubat 1922), s. 34.

[46] Kazım Nami, agm., s. 34.

[47] Osman Nuri, "Garbi Anadolu İntihabatından: Rum Köyünde Bir İbtidai Mektebi", *Dilek*, Sayı 6, 15 Kanun-ı Sani 1338 (15 Ocak 1922), s. 1.

[48] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:1, Cilt:1, İçtimai Senesi:1, İnikad:22, Celse:2, 21 Kanun-ı Sani 1324 (3 Şubat 1909), s. 447.

[49] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:2, Cilt:2, İçtimai Senesi:1, İnikad:28, Celse:1, 25 Haziran 1328 (8 Temmuz 1912), s. 139.

yanıtının verilmesini eleştiriyor. Ona göre, dinsel söylem bu dünyadaki eğitimi engellememeliydi. Çünkü bir köy papazı hem öğretmenlik hem de papazlık yapabilmektedir.[50] Bunlara ek olarak, Necip Necati hesap-kitap işleri için Hıristiyan köylerine giden Müslümanların içine düştükleri kötü durumu sorgulamakta.[51] Galip Bahtiyar'ın *"İki Köy"* adlı makalesi ise düzenli ve düzensiz köyler arasındaki farklılıkları eğitimle ilişkilendiriyor. Ona göre, zengin bir köyün fakir bir köyden daha düzensiz olması tamamen eğitimle ilgiliydi.[52] Görüleceği üzere, Bulgarlar gibi Balkan toplumlarının kazanımları Osmanlı düşünce dünyasında köye yönelik çözümlere kapı aralamıştır. Burada özgün olan nokta, Türk köylüsünün eğitimsizliğinin artık gerçekçi bir tavırla anlatılmasıdır.

Köydeki Şehirli Öğretmen

Köyle şehirli öğretmen arasındaki güvensizlik, modernleşmeyle muhafazakarlık arasındaki çatışmadan kaynaklanan karmaşık bir ortamdan beslenmiştir. Köylüye seslenen şehirli öğretmenin geleneklerle uyuşmaması güvensizliğin kaynağıdır. Öğretmen aldığı maaşın yetersizliğinden köylü ise öğretmenin külfetinden rahatsızdır. Sabri Cemil, *"Tatbikat Kısmı: Köy Mektepleri Köy Mu'allimleri"* adlı yazısında köylülerin ve öğretmenlerin sıkıntılarını belirginleştiriyor. Ülke genelindeki farklılıkları hatırlatan yazar, şehirli öğretmen ile köylü öğretmenin aynı kefede değerlendirilemeyeceğini vurgulamakta. Köy hayatını küçümseyen tavrı eleştiren Sabri Cemil, bu hayatın şehirli öğretmene yarattığı zorlukları şu şekilde anlatıyor:[53]

> "Bu cihetle her hafta bir takım meşakkatli, bazen tehlikeli ve her zamân masraflı seyâhatler yüz gösterir. Şüphesiz ara sıra bazı fırsatlardan, yolculardan, pazarcılardan istifâde olunabilir. Fakat bunlarla meşakkat-i iktihâm edilse bile masraf-ı iktisât edilmiş olmaz. Kışın hal daha fenâlaşır. Bütün yolların kapanmasıyla gidip gelme bir kat daha zor olur. Mu'allim bulunduğu yerde saplanıp kalır. O zamanlarda bir parça kuru çavdar ekmeği bulamayanlarda yok değildir. Hâlbuki şehir mu'allimleri böyle mübrem ihtiyâçlar karşısında bulunur mu? Bir başka noktadan bakılacak olursa köy mu'allimlerinin gıptâ edilecek bir yeri görülmez."

İsmail Sıtkı'ya göre Sabri Cemil'in değindiği sorunlar, nitelikli öğretmen ihtiyacını somutlaştırıyor. Aydın Vilayeti'nde bir buçuk milyonluk nüfusa karşı

---

[50] Ömer Fuad, "Kirmasti Kazası Köy Mektepleri", *Sebilürreşad*, Sayı 263, Eylül 1329, (Eylül/Ekim 1913), s. 48.

[51] Necip Necati, "Köy Mektepleri ve Köy Hocaları", *Kurtuluş Yolları*, Sayı 1, 3 Mart 1329 (16 Mart 1913), s. 22.

[52] Galip Bahtiyar, "İki Köy", *Halka Doğru*, Sayı 11, 20 Haziran 1329 (3 Temmuz 1913), s. 84-87.

[53] Sabri Cemil, "Tatbikat Kısmı: Köy Mektepleri Köy Muallimleri", *Yeni Mektep*, Sayı 7, Teşrin-i Sani 1327 (Kasım/Aralık 1911), s. 193-194.

bir tane öğretmen okulunun bulunmasını eleştiren yazar, önceliği köy öğretmenlerinin yetiştirilmesinde görmektedir.[54]

Diğer yandan, şehirli köy öğretmenlerinin maaşlarını arttırmak, öğretmen ile köy arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde sıklıkla kullanılan yöntem olmuştur. Örneğin Bursa mebusu Mustafa Efendi, diğer maaşlardan yapılacak kesintilerin köy öğretmenlerine yansıtılmasını istemiştir.[55] Karahisar-ı Sahip mebusu Ağaoğlu Ahmet Bey de köy öğretmenlerinin maaşına dikkat çekmiştir. İlanlara rağmen köylerdeki öğretmen ihtiyacının karşılanamadığını söyleyen mebus, Balkan ülkelerindekine benzer devlet destekli eğitim modelleri öneriyor.[56] Bu arada A. Ferid imamlardan ve öğretmenlerden beraber hareket ederek köylüleri uyandırmalarını isterken Maarif Nazırı Şükrü Bey ise öğretmenlerin özlük haklarında yapılan düzeltmeleri anlatmaktadır. Öğretmenin köy hayatına hapsedilemeyeceğini aktaran nazır, *"Tedrîsât-ı İbtidâ'iyye Kânûn-ı Muvakkati"* ile köy öğretmeninin maaşının 300 kuruştan başlayarak 1000, 1500, 2000 kuruşa kadar çıkartılacağını, öğretmen okulu mezunu köy öğretmenlerinin eğitimlerini tamamladıktan sonra Darülfünun'a girebileceklerini eklemekte.[57] Ancak maaş başta olmak üzere öğretmenlere avantajlar sağlansa da temel sorun hâlâ köyün şehirli öğretmene, şehirli öğretmenin ise köye alışamamasıdır. Açıkçası kolayca çözümlenemeyecek kültürel uyumsuzluklar bulunuyordu. Örneğin Mahmut Celaleddin, maaş ne kadar arttırılırsa artırılsın öğretmenin yine köyden kaçacağını düşünüyordu. Ona göre, muallim namaz kılmadıkça, cenaze kaldırmadıkça ve hutbe okumadıkça bir köy öğretmeni olamazdı. Yani, öğretmen hem köyün imamı hem de muallimi olmalıydı.[58] Ali Rıza ise sorunların çözümünü tarafların birbirlerine alışabilmelerin de görmekte.[59] Şehir hayatının maddiyatını arzulayan öğretmen tamamen köye bağlanamayacağı gibi köylü de kayıtsız koşulsuz şehirli öğretmene alışamazdı. Bu nedenle maaşı daha az olsa da öğretmen, köy yerine kasabayı tercih etmekteydi. Yazar, sofrası bulgur pilavı ve tarhana çorbasından oluşan köylülerin sarık sarmayan, dini vecibelerden habersiz kasabalı öğretmenleri dört gözle beklemediklerini de

---

[54] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:1, Cilt:6, İçtimai Senesi:1, İnikad:129, Celse:1, 28 Temmuz 1325 (10 Ağustos 1909), s. 294.

[55] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:1, Cilt:6, İçtimai Senesi:1, İnikad:128, Celse:1, 27 Temmuz 1325 (9 Ağustos 1909), s. 270.

[56] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:3, Cilt:1, İçtimai Senesi:3, İnikad:53, Celse:1, 11 Mart 1333 (11 Mart 1917), s. 165.

[57] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:3, Cilt: 3, İçtimai Senesi:3, İnikad:50, Celse:1, 6 Mart 1333 (6 Mart 1917), s. 82-83; A. Ferid, "Mekteplerde Ziraat: Mesut Köyün Mektebi", s. 341-343.

[58] Mahmud Celaleddin, "Köylüleri Cehleden Kurtaracak Çare", *Sebilürreşad*, Sayı 496, 8 Nisan 1338 (8 Nisan 1922), s. 20.

[59] Ali Rıza, "Maarifte İnkılap: Köy Darülmuallimini", *Dilek*, Sayı 8, 10 Mayıs 1338 (10 Mayıs 1922), s. 1.

aktarıyor.[60] Yani, kasabalı gençle köylünün kültürel-gündelik dinamikleri uyuşturulamadığından ne köylü öğretmenden ne de öğretmen kasabadan memnundur. Diğer yandan sarık, cübbe meselesinde öğretmenden yana tavır alan Kazım Nami, şehirli öğretmenlerin bu konuda zorlanmamalarını istiyor.[61] Sabri Cemil ise şehrin köyle karşılaştırıldığında çocukları eğitime hazırladığını hatırlatarak en basitinden köylü çocukların bozuk Türkçelerinin bile öğretmen için ciddi bir sorun olduğunu aktarıyor. [62]

Diğer yandan idealist öğretmen ihtiyacı tartışılan bir başka konudur. Öğretmenlik ile memurluğun aynı kefeye konulması özünde hem kentte hem de köyde eğitime güç kaybettirdiğinden öğretmen ve meslek aşkı ilişkisi de tartılmıştır. Kazım Nami, yeni tarz okullara hem köylülerin hem de memur zihniyetli öğretmenlerin sıcak bakmadıklarını vurguluyor. Ona göre, temel sorun öğretmenlik aşkını özümseyemeyecek insanların öğretmen olmalarıdır.[63] Ayrıca, öğretmenliğin sevgiyle iç içe olduğuna inanan yazar, köydeki öğretmenlere devlet memuru edası takınmamalarını de öğütlüyor: [64]

> "Fi'l-hakîka saltanat usûlü, hükûmet zihniyeti on bu kadar senelik Meşrutiyet'e Anadolu'da tesîs eden halk idaresine rağmen memûrlarda hala bâkîdir. Hâlâ bir jandarma neferi, bir mahkeme mübâşiri, bir belediye tanzîfât memûru kendini halkın fevkinde bir kudret sahîbi görüyor. Bu yanlış kafa mu'allimlerimizde de var. Onlarda hazîneden ma'âş aldıkları için önüne gelene emretmek istiyorlar."

Meslek aşkına değinen bir başka isim ise Satı Bey'dir. Satı Bey, öğretmenliğin sevgi ve ilgiyle var olduğunu meslek aşkından uzak öğretmenlere hatırlatıyor.[65] Ek olarak Şemsettin Bey ise köyü kabullenmeyen, köyden kaçmak için fırsat arayan öğretmenlerin karşısına fedakâr öğretmenlerin çıkartılmasını öğretmen okullarından istiyor.[66]

Elbette ki şehirli öğretmenlerin hepsinin köyden kaçtıkları söylenemezdi. Şöyle ki köy ekonomisi hareketlendirildiğinde öğretmen, köylüye kendisini rahatlıkla kabul ettirebiliyordu. Açıkçası, vatansever, fedakâr öğretmenler köydeki sorunlarla daha rahat başa çıkıyorlardı. Örneğin *"O Köy Hâcesinin İşleri"* başlıklı makale, bir köy öğretmenin zengin katkılarını somutlaştırmakta.

---

[60] Ali Rıza, agm*.,* s. 2.

[61] Kazım Nami, agm*.,* s. 39.

[62] Sabri Cemil, agm*.,* s. 194-195.

[63] Kazım Nami, agm., s. 34.

[64] Agm., s. 36.

[65] Satı Bey, "Meslek Aşkı ve Fedakârlık", *Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası*, Sayı 5, 15 Haziran 1326 (28 Haziran 1910), s. 136-146.

[66] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:3, Cilt:2, İçtimai Senesi:4, İnikad:59, Celse:1, 28 Şubat 1334 (28 Şubat 1918), s. 580.

Hedeflerini tanıtan, mükemmel yollar, dut ağaçlarıyla çevrelenmiş kaldırımlar yapan, çağdaş tarım tekniklerini tanıtan öğretmenler rahatlıkla köy hayatıyla bütünleşebiliyordu. Yazıya göre, Romanya ve Macaristan'daki köy bankalarına, muavenet sandıklarına benzer kurumlarla köylüyü tefecinin elinden kurtarmak isteyen öğretmenler de vardır.[67] Şemseddin Bey de kalkınma yolunda öğretmenlere ve öğretmen okullarına çok iş düştüğünü aktarmakta.[68] Diğer yandan sınıfsal argümanlar kullanan Ahmet Cevad, şehirlerdeki okullar köylünün parasıyla yapılırken, onun parasıyla Avrupa'ya öğrenci gönderilirken edebiyatçılarımızın, hukukçularımızın köylüden bahsetmemelerini eleştiriyor.[69] Açıkçası köylü eğitimi sorununun yanında köy edebiyatı, köy hukuku, köy ekonomisi sorunları da bulunmaktaydı. Eğitim vergisinin en fazla köylerden alındığını vurgulayan *Köylü* Mecmuası bu parayla bırakın eğitimin kalkındırılmasını köylerdeki bataklıkların bile kurutulamadıklarını belirterek Meşrutiyet'in bunu değiştireceğine inanıyordu.[70] Sınıfsal farklılığa değinen bir başka isimse Mahmut Celaleddin'dir. Müslüman köylülerin ülkedeki gerçek çalışanlar olduğuna inanan yazar, aşar vergisiyle İstanbul'daki memurların çocukları okutulurken cahil köylü çocuklarının unutulduğunu düşünmekteydi.[71]

Köydeki İmam Sorunu ve Öğretmen

Köylüyle öğretmen arasındaki ilişkinin önemli unsurlarından birisi de imamdır. Modernleşmenin hızı, Doğu-Batı çatışmasında öğretmenin temsil gücünü arttırsa da imamın hâlâ bir adım önde olması yer yer eleştirilmiştir. *"Köylerdeki Mekteplerin Yolların İlerlemeleri"* başlıklı yazı, maarif sandığından avuçlar dolusu paralar aldıktan sonra köye hiç uğramayan sarıklı hocalardan bahsediyor.[72] Köy imamları hakkında sert bir yazı hazırlayan Necip Necati ise psikolojik ve sosyolojik faktörlerle konuya yaklaşıyor. Ona göre, dayak atmaya meyilli olan köy hocaları ve imamları çocukların erken yaşlarda yalancı olmalarına neden oluyorlardı.[73] Okula uğramak yerine bağlarıyla bahçeleriyle uğraşan imamalar hakkında yazar şunları da ekliyor:[74]

---

[67] Elif, Ayın, "O Köy Hâcesinin İşleri", *Yeni Fikir*, Sayı 3, 15 Şubat 1327 (28 Şubat 1912), s. 83-84.

[68] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:3, Cilt:2, İçtimai Senesi:4, İnikad:59, Celse:1, 28 Şubat 1334 (28 Şubat 1918), s. 579.

[69] Ahmet Cevad, "Köylü Niçin Yükselmiyor?", *Sebilürreşad*, Sayı 496, 8 Nisan 1338 (8 Nisan 1922), s. 24.

[70] "Köylerdeki Mekteplerin Yolların İlerlemeleri, "*Köylü*, Sayı 77, 18 Teşrin-i Sani 1324 (1 Aralık 1908), s. 4.

[71] Mahmud Celaleddin, agm., s. 20.

[72] "Köylerdeki Mekteplerin Yolların…" s. 4.

[73] Necip Necati, agm., s. 20-21.

[74] Aynı yer.

> "Yobazlıktan başka bir şeyle uğraşmazlar da yine talebe-i ulûm süsünü takınırlar. Hele istibdâd devrinde bunların imtihânda edilmeyerek askerlikten kurtulmaları adetlerini çoğaldıkça çoğaltmıştır. Bunlar çok defa medreseye pek az uğradıkları halde askerlik zamânı geçirirler sonra muvazzah namı ile bilmedikleri, ezberledikleri birkaç sözle köylerde va'azlar vererek epeyce cer yaparlar köylerden birisinin imâmlık ve hocalığını yaparak kalan ömürlerini de tembelce geçirirler."

Necip Necati'ye göre, işin üzücü tarafı modern eğitim yöntemlerini günahla özdeşleştiren imamların öğretmenin konumunu zedelemeleridir.[75] Kazım Nami ise köy öğretmenin çekingenliğinden yararlanan imamın rahatlıkla köylü-öğretmen ilişkisine müdahale edebildiğini aktarıyor.[76] Mehmet Emin, vatansever nesillerin havasız, karanlık küçücük bir odada eğitim veren imamlarla değil fedakar öğretmenlerle yetiştirilebileceğini vurgularken; Konya Mebusu Zeynelabidin ise ücretleri köylüler tarafından ödenen imamların 2-3 aydan sonra köyleri terk etmelerini eleştirmekte.[77] Köy imamının yetersizliğine değinen Ömer Fuat ise Kırmasti köylerinden birisinde reji kolcusuyken başına geçirdiği sarıkla imam olan bir kişiyi şu şekilde anlatıyor:[78]

> "İşte bu reji kolcusu tabîr-i aherle imâm efendi hazretleri köylüye rehberlik edecek onu okutacak, ona dünyevi dünyasını öğretecek, onun ihtiyâcını düşünecek derdine çare-i saz olacak hâsılı her husûsta kendisine rehberlik ederek köylüyü maddeden, maneven zengin etmeye me'sûd etmeye çalışacak işte köylü bütün sa'âdetini bütün refâhını bu kolcunun irşâdından bekliyor."

Köylünün çalışkan din adamlarıyla aydınlanacağını düşünen Mustafa Asım müftüleri niteliksiz köy imamları hususunda uyarıyor.[79] İmamlardan ilmühaber alınmadıkça köyde hiçbir işlemin yapılamadığını belirten Basra mebusu Hilmi Efendi gelişen dünyanın dinamiklerini kavrayabilen müftülere, müezzinlere, hatiplere ve imamlara ihtiyaç duyulduğunu hatırlatmakta.[80] Diğer yandan Namık Ekrem gibi imamları savunan isimler de vardır. Ona göre, demiryolu gibi uygarlığın nimetleriyle yeterince tanışamamış olan Doğu Anadolu'nun muhafazakâr karakterini öğretmenler kesinlikle göz önünde bulundurmalıdırlar. Sakalsız, sarıksız, cübbesiz öğretmenleri halkın önemsemediğini aktaran yazar,

---

[75] Aynı yer.

[76] Kazım Nami, agm., s. 38.

[77] Mehmet Emin, "Köy ve İbtidai Mektebi Hocası Nasıl Olmalıdır?", *İtisam*, Sayı 46, 18 Teşrin-i Evvel 1335 (18 Ekim 1919), s. 519-520; *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:1, Cilt:4, İçtimai Senesi:2, İnikad:76, Celse:1, 7 Nisan 1326 (20 Nisan 1910), s. 259.

[78] Ömer Fuad, agm., s. 48.

[79] Mustafa Asım, "Köylülere Dair", *Sebilürreşad*, Sayı 374, 17 Teşrin-i Evvel 1334 (17 Ekim 1918), s. 187-188.

[80] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:3, Cilt:3, İçtimai Senesi:3, İnikad:60, Celse:2, 26 Mart 1333 (26 Mart 1917), s. 361.

dört maddede imamın çeperinde erittiği köy öğretmeninden beklenenleri sıralıyor.[81] Buna göre, öğretmen okullarından mezun olanlar ulemanın sembolü olan cübbeyi giyip sakal bırakmalı; köylülere dini, vatan sevgisini ve askerliği sade bir dille anlatmalı; köy çocuklarına dini eğitimden sonra çiftçilik, hayvancılık, arıcılık, ve bahçıvanlık dışındaki dersleri öğretmemeli; hatalarının cezalandırılabileceğini bilmeli.[82] Avrupa'nın son 30-40 yıldaki değişimini eğitimli papazların hızlandırdığına inanan İzmir mebusu Rahmi Bey, eğitimli imamlarla bilgisiz imamların zararlarının azaltılabileceğine değinerek imamların da papazlar gibi eğitilmelerini önermekte.[83]

Batılılaşmada aşırıya kaçanlar da yer yer eleştirilmiştir Kazım Nami'ye göre, küçük evinde ve bahçesinde işini görüp köylüden aldığı buğday, arpa ve çavdarın hakkını veren imam, köylü tarafından baş tacı edilirken köylüyü hor gören, çocukları sevmeyen, bencil öğretmen umursanmamaktadır.[84] Bolu mebusu Abdülvehap Efendi de batılılaşmada aşırıya kaçanların iletişimsizliğini eleştiriyor. Avrupa'ya gönderilen gençlerin devletin çıkarlarından ziyade Avrupa hülyasına kapıldıklarına değinen milletvekili, bu tip gençlerin ayağı çarıklı, şalvarlı insanlardan uzak durduklarını vurguluyor.[85] Aslında anlaşılacağı üzere bilgisiz imamı, batıcılar kadar İslamcılar da eleştirmiştir. Namık Ekrem gibi cübbeyle sembolleştirilmiş öğretmen okulu mezunlarından bahsedenler olsa da köylünün aydınlanmasında eğitimli imama da iş düştüğü düşünce dünyasında somutlaşmıştır. Yani değişen koşullar bağlamında köylü eğitilirken öğretmen kadar bilgili imama da ihtiyaç vardır.

Köydeki Müfettiş Sorunu

Müfettiş sorunu, dergilerde ve ceridelerde yer yer işlenen konulardan birisidir. Konya mebusu Ali Kemali Efendi, müfettiş sorununa akılcı bir yaklaşım sergilemiştir. Eğitim-öğretimde alakasız harcamaların yapıldığını belirten milletvekili bütçenin öncelikle ilkokullara ve öğretmen okullarına aktarılmasını istiyor. Ona göre, köyler okulsuzken üst eğitim kurumlarına değil köylere yatırım yapılmalıydı. Hal böyle olunca milletvekili, formel kurumların yeterince yaygınlaşmadığı bir ülkede gereğinden fazla müfettiş olmasını

[81] Namık Ekrem, "Şarki Anadolu'da Maarif ve Esbab-ı Terakkisi", *Musavver Malumat-ı Nafia Mecmuası*, Sayı 5, 13 Mart 1330 (26 Mart 1914), s. 70-74.

[82] Aynı yer.

[83] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:3, İçtima Senesi:4, Cilt:2, İnikad:58, Celse:1, 27 Şubat 1334 (27 Şubat 1918) s. 554.

[84] Kazım Nami, agm., s. 37.

[85] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima Senesi 1, Cilt 6, İnikad 127, Celse 1, 26 Temmuz 1325 (8 Ağustos 1909), s. 205.

sorgulamakta.[86] Aksi yönde fikir beyan eden Emrullah Efendi ise müfettişlerin önemini vurgulamakta. Fransa'da ancak 1885'te ilköğretim kurumlarının kurulabildiğini söyleyen bakan, eğitim kapasitesini belirleyebilmek için daha okullar yokken bu ülkede 570 müfettişin atandığını belirtiyor. Emrullah Efendi müfettişlerin çalıştırılmaları için valilere telgraflar çektiğini ise şöyle anlatıyor: [87]

> "Valilere bir telgraf çektim. Bunları hiç oturtmayın, köy köy dolaşsınlar dedim. Şimdi bunlar köy köy dolaşıyorlar. Tabiîdir ki 4 aylık bir memûr bize raporlarını gönderemez. Çünkü iyice tetkîk edemez. Bir rapor deyip de geçemeyiz. Bu raporların her biri 8-10 sahîfedir."

Diğer yandan bakan raporların değerlendirilmesinde eğitimli, becerikli, müfettiş ve komisyonlara da ihtiyaç olduğunu hatırlatıyor:[88]

> "Bu heyet bu raporları tetkîk ediyor ve kariben bu komisyon vazîfesini ikmâl ederek size büyük bir rapor takdîm edilecektir. Bu tahkîkâtı kim yapacak? Bu tahkîkâtın birçok nevîleri vardır. Nerede, ne nevî mektep yapılacak? Bunlar tahkîk ile olur. İhtiyâcâtımızı bilmekle olur. İhtiyâcâtımızı bilmezlerse nasıl plan ittihâz edecekler? İşte bu müfettişler keşşâftırlar. Ma'ârif Nezâretinin keşşâflarıdırlar."

Müfettişlere ödenen parayı *Köylü* dergisi de eleştirmiştir. Dergi, kasabalar bile müfettiş harcamalarıyla uğraşmazken köylülere bu külfetin yüklenmesini doğru bulmuyor.[89] Ek olarak Necip Necati'nin müfettişlerin sayısının arttırılmasını önermesi Cumhuriyet'in ilk yıllarında da müfettiş sorunun sürdüğünü göstermekte.[90] Hem bütçeye hem de köylüye yük getiren müfettişler, yer yer eleştirilmişseler de Emrullah Efendi gibi isimler müfettişlerin gerekliliğine inanmışlardır. Ancak, sorunların belirlenmesinde müfettişlerin gerekliliği açık olsa da bütçe ve köyler düşünüldüğünde alacakları maaşın sorgulanması oldukça doğaldır.

Köylünün Nasıl Bilgilendirileceği Sorunsalı

"Köy Mekteplerinde Hava Rasathâneleri" başlıklı bir yazı kaleme alan A. Ferid, fen bilgisinin köylerde nasıl kullanılabileceğine ilişkin örnekler vermekte. Bilimsel ilgiyi örnekleyen yazar, köy öğretmenlerinin ucuz, basit aletlerin nasıl satın alınabileceğini mektuplarında sorduklarını anlatarak basit bir barometrenin

---

[86] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:2, İçtima Senesi:1, Cilt:2, İnikad:25, Celse:1, 20 Haziran 1328 (3 Temmuz 1912), s. 6.

[87] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:1, İçtimai Senesi:3, Cilt:2, İnikad:23, Celse:1, 27 Kânunuevvel 1326 (9 Ocak 1911), s. 94.

[88] *age.*, s. 94.

[89] "Köylerdeki Mekteplerin Yolların…" s. 4.

[90] Necati, agm., s. 16-24.

nasıl yapılabileceğini detaylandırıyor.[91] Açıkçası, basitleştirilmiş bu öneriler ve anlatımlarla Anadolu köylüsünün gözünde deneye, deneyime dayanan bilgi üretimi somutlaştırılıyordu. Yer yer dergilere köylüler için bilgi ve bilimin önemini vurgulayan konferanslar da yansımıştır. Örneğin, Süleyman Fehmi Efendi, konferansında İslamiyet'in bilime engel olmadığını, ilim Çin'de bile olsa gidip alın dediğini hatırlatıyor. 5-6 saat çalışmakla bir ülkenin değişemeyeceğine inanan anlatıcı, Avrupalıların makineler sayesinde 18 saat çalışabildiklerini, çağdaş aletlerle tarlalarını sürdüklerini, kağnılar değil uçaklar ve trenler kullandıklarını vurgulamakta. Ona göre, Cezayir, Tunus, Fas gibi olmamak için mutlaka gelecekle bağ kurulmalıydı.[92]

Açıkçası dönem artık pazı, kol dönemi değil akıl ve zekâ dönemidir. Bu yeni dönemde çiftçi ve köylü doğayla, toprakla ezilmemeli, aklıyla, düşüncesiyle nasıl yüksek rekoltelere ulaşabileceğini aramalıydı. *Çiftçi Derneği'ne* göre çiftçiler, çocuklarını ziraat memurluğuna değil para getiren alanlara yönlendirmeliydi.[93] Elbette ki bilginin artan gücü önyargıları da kırmaktaydı. Süleyman Fehmi Efendi, bu durumu şu şekilde örnekliyor:[94]

> "Dünya'da çalışmayan âhirette felâh bulamaz. Vezâ'if-i diniyye yalnız ibâdet değildir. Harp farzdır, harbe hazırlanmakta farzdır. Harbe hazırlanmak Ehl-i İslâmı, çoluk çocuğu, Muhadderât-ı İslâmîyeyyi muhâfaza eylemek para ile olur. Top alamazsak gemi alamazsak yol yapamazsak her zaman mağlûp oluruz günün birinde ya biz mahvoluruz veya Hristiyan milletler bugün Balkanlar'da olduğu gibi cebren evlâd ve ahfâdımızı Hristiyan yaparlar. Bu sebeple efendiler! dinimizi muhâfaza etmek ve âhiret bizimdir demek için dünya bizim olmalıdır."

İslamiyet ile Hıristiyanlık arasındaki çatışmada artık belirleyici olan pragmatizm ve realizmdir. Pragmatizm ve realizm erken tarihlerde kamusal alanda kendisini göstermişse de bilginin daha hızlı yayılmasıyla belirginleşen yeni dinamikler hem formel hem de informel yapıları desteklemiştir. Avrupa'da her köyde okulların bulunduğunu, okur-yazar oranının %95'lere ulaştığını hatırlatan İpek Mebusu İbrahim Efendi, bilinçli köylülerin ve işçilerin fabrikatörlerden haklarını kopartabilmek için örgütlendiklerini vurgulamayı da unutmuyor.[95]

---

[91] A. Ferid, "Köy Mekteplerinde Hava Rasatahaneleri", *Yeni Fikir*, Sayı 3, 15 Şubat 1327 (28 Şubat 1912), s. 74-75.

[92] "Anadolu'da Bir Köyde Mühim Bir Konferans", *Yeni Fikir,* Sayı 11, 1 Mayıs 1329 (14 Mayıs 1913), s. 354.

[93] Çiftçi derneği, "Avrupa'da ve Memleketimizde Ziraat Tahsili", *Çiftçi Derneği Mecmuası*, Sayı 8, 11 Eylül 1336 (11 Eylül 1920), s. 1-2.

[94] "Anadolu'da Bir Köyde Mühim….", s. 355.

[95] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:1, İçtimai Senesi:1, Cilt:3, İnikad:80, Celse:1, 13 Mayıs 1325 (26 Mayıs 1909), s. 687.

Antik Yunanlılar'dan alınan astronomi bilgisini Müslümanlar geliştiremezken Avrupalıların aynı bilgilerle çok güçlü teleskoplar yaptıklarını aktaran Süleyman Fehmi, Almanya ile Fransa arasındaki çatışmadan sürekli olarak Almanya'nın kazançlı çıkmasını eğitime ve bilime verilen öneme bağlamaktaydı.[96] Bilginin herkes için gerekli olduğunu somutlaştıran Süleyman Fehmi, bir taraftan İslamiyet'in bir taraftan da Fransa'nın aldığı yenilgileri eğitimle belirginleştirmekte. İrdelenen bir diğer konu ise kitaptır. Köylüye seslenecek kitapların içeriğinin nasıl kurgulanacağı, fiyatının nasıl belirleneceği ve ne tür yöntemlerle bu kitapların yaygınlaştırılacağı değerlendirilmiştir. Aslında Avrupa'da yüzyıllardır var olan kent ile köyü kitapla bütünleştirebilme kaygısı Osmanlı Devleti'ne de ulaşmıştır. *"Köylülerimizin Tâ'unu: İhtikâr Meselesi"* adlı bir makale kaleme alan Hikmet, köylünün anlayabileceği basit, sade kitapçıkların basılarak dağıtılmasını öneriyor. Buna göre, eski dönemden kalma niteliksiz kitaplar temizlenerek köylülere yönelik ucuz kitaplar hazırlanmalıydı. Yazar, 8-10 paraya mal olan kitaba 2 kuruş verdiğini, 1 paraya satılan kağıda 10 para verdiğini de ekliyor.[97] Kitap fiyatlarını eleştiren İpek Mebusu İbrahim Efendi ise ayakkabısız köy çocuğunun nasıl otuz kuruşluk kitap parasını karşılayabileceğini sorguluyor.[98] Mustafa Asım da köy sorunlarıyla ilgilenenlerden daha sade metinler yazmalarını istiyor.[99] Şemsettin Bey, köylerdeki zararlı mezheplerin ve hurafelerin İstanbul ağzıyla değil sade bir dille yıkılabileceğini savunurken [100] Tokat mebusu İsmail Paşa ise kanunların köylülerin anlayabileceği şekilde sadeleştirilmesini öneriyordu.[101] *"Bizde Zirâ'at Nasıl Terakkî Edebilir?"* başlıklı yazıda kitap sorununa değinmekte. Köylülere öncelikle ziraat eğitiminin verilmesinin uygun olduğunu belirten yazı, çiftçi konuşmaları, çiftçi öğütleri gibi kitapçıklara değinerek içeriklerini şu şekilde sıralamakta:[102]

> "Mesela: Toprak nedir, iyi ve fena topraklar, toprak nasıl ıslah olunur, nasıl sürülür, saban ve pulluk, tohum nasıl ihzâr olunur, nasıl ekilir, mahsul nasıl muhâfâza edilir, orak nasıl biçilir, kolay ve masrafsız orak, mahsul tarladan harman yerine nasıl getirilir, orada nasıl muhâfaza olunur, harman nasıl dökülür, savurmak ve daneleri temizlemek usûlleri nedir, hububat ambarlarda nasıl

---

[96]"Anadolu'da Bir Köyde Mühim….", s. 357.

[97] "Köylülerimizin Taunu: İhtikar Meselesi", *Hikmet,* Sayı 26, 3 Eylül 1326 (15 Eylül 1910), s. 4.

[98] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:1, İçtima Senesi:2, Cilt:1, İnikad:28, Celse:2, 9 Kânunusani 1325 (22 Ocak 1910), s. 589.

[99] Mustafa Asım, agm., s. 188.

[100] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:3, İçtimai Senesi:4, Cilt:2, İnikad:37, Celse:1, 21 Kanunusâni 1334 (21 Ocak 1918), s. 38.

[101] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:1, İçtimai Senesi:4, Cilt:1, İnikad:10, Celse:1, 22 Teşrinievvel 1327 (4 Kasım 1911), s. 241.

[102] Ekinci, Bizde Ziraat Nasıl Terakki Edebilir? *Ekinci*, Sayı 14, 20 Mart 1330 (2 Nisan 1914), s. 107.

hıfzedilir, vesa'ire bu kitabın fasıllarını teşkîl etmelidir. Çocukları sıkmayacak surette yazılmışı varsa münâsib hikâyeler sıkıştırmak lazımdır."

Diğer yandan Mustafa Nedim Bey ise ilkokul kitaplarının uzmanları tarafından hazırlanmasını istemiştir.[103] Görüldüğü üzere köylünün sade bilimsel bilgiler, konferanslar ve kolaylaştırılmış kitaplarla bilgilendirilmesi milliyetçilik bağlamıyla çevreye ulaşılmaya çalışıldığını göstermekte. Ancak önceki yıllardan farklı olarak kamusalın temsilcileri kadar ekonomik ve kültürel temsilcilerin de belirginleştiği gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin *"Bizde Ziraat Nasıl Terakki Edebilir"* başlıklı yazı; ormandan anlamayanın orman hakkında, buğdaydan anlamayanın buğday hakkında konuştuğunu, çiftçilikten anlamayan ziraat memurlarının yetiştirildiğini sorgulamakta.[104]

Köylüyü Köyde Eğitme Çabası

Köy eğitimini köye taşıma kaygısının kökenleri II. Meşrutiyet Dönemi'nin düşünsel atmosferinde bulunabilir. Buradaki temel amaç, taşra ile devlet arasındaki ilişkiyi yoğunlaştırmaktır. Bu nedenle köyü, merkezden değil de doğrudan köyden çıkmış dinamiklerle dönüştürebilme arzusu ister istemez neler yapılabileceğini sorgulatmıştır. Ethem Nejat'a göre kentleşen, sanayileşen Avrupa köye dönmenin yollarını ararken Türk gençlerine düşen görev okulu köye taşımaktı.[105] Ruşen Zeki, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanan ancak bir önceki dönemin Anadolu köylüsüne de uyarlanabilecek olan makalesinde köydeki eğitimin karmaşasını anlatıyor. Türk eğitim sisteminin ziraatçı bir milletin yaşam koşullarına uyarlanmasını isteyen Ruşen Zeki, gerçek koşullarla eğitim programları arasındaki uçurumun giderilmesini öneriyor.[106] Bu düzlemde köylü için temel gereksinimlerini karşılayabilmek okula gitmekten daha önemli olduğundan eğitimin eylülde başlayıp haziranda sona ermesi uygun değildir. Hasat toplandığında ancak zengin ailelerin çocuklarının okula devam edebildiklerine değinen yazar, kar yağana kadar çocukların gübre taşımak, çift sürmek, bulgur yapmak gibi türlü türlü işlerle uğraştıklarını hatırlatıyor.[107] Diğer yandan yazar, Anadolu köylerindeki ekonomik şartların eğitim sistemiyle uyuşmadığını ise şu şekilde aktarıyor.[108]

---

[103] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:3, İçtimai Senesi:3, Cilt:3, İnikad:50, Celse:1, 6 Mart 1333 (6 Mart 1917), s. 81-82.

[104] Ekinci, "Bizde Ziraat Nasıl Terakki Edebilir?", s. 106.

[105] Ethem Nejad, "Dağlı, Bayırlı, Ovalı, Yaylalı Olmalıyız? *Yeni Fikir*, Sayı 19, 1 Kanunusani 1329 (14 Ocak 1914), s. 589.

[106] Ruşen Zeki, "Cemiyet Hayatı: Köy Mektepleri ve Mevcut Program", *Duygu ve Düşünce*, Sayı 2, 15 Şubat 1927, s. 8.

[107] Agm., s. 9.

[108] Aynı yer.

> "Bu şerâ'it içinde artık çocukları mektebe devam ettirmenin imkânı var mıdır? Bu hayât nisan, mayıs ve haziranda devam eder mu'allim çocukları imtihân edemez Bazılarını terfî-i sınıf ettirir. Diğerleri, zavallı köylü çocukları bir sınıfı iki veya üç senede mevcût programa göre terfî ederler. Kışın çocukların mektebe devam ettikleri müddet zarfında da mevcût programın saat-i mesâ'i kısmına tatbîk edilemez. Çünkü çocuklar sabahleyin kalkacaklar, hayvanları yemleyecekler, sonra ırmağa götürüp sulayacaklar ahırları süpürecekler kendi yemeklerini yiyecekler sonra mektebe gidecekler."

Ruşen Zeki'nin de belirttiği gibi kent-köy farklılığı, kırsaldan ziyade kente odaklanan bir eğitim sistemi kurgulamıştır. Merkez politikalarını uyulmasını istese de sosyoekonomik koşullar uygun bir eğitim sisteminin yaratılmasını engelliyordu. Ancak bazı aydınların sosyoekonomik gerçeklikleri sıklıkla gündeme taşımaları önemli bir kırılmaydı. Ali Rıza Bey'e göre, köy eğitiminin en temel sorunu köylü öğretmenler yetiştirebilmektir. O, köy öğretmen okullarında sade bir eğitim verileceğini, vatan sevgisinin aşılanacağını vurgulayarak bu okullardan mezun olan öğretmenlerin köylerine döndüklerinde yeni öğretmen adaylarını belirleyebileceklerine inanıyordu. Böylece bu okullar hiç öğrencisiz kalmayacaktı.[109] Bu konu Meclis-i Mebusan'da da tartışılmıştır. İbrahim Efendi köy kökenli köy öğretmenlerine değinerek köy öğretmen okullarında eğitimlerini tamamlayan öğretmenlerin yerel sorunlara çare olacaklarına düşünüyordu.[110]

Diğer yandan dönemin ünlü isimlerinden İsmail Mahir Efendi de köy kökenli öğretmen ihtiyacına değinmiştir. Bir nevi köy enstitüleri fikrine atıfta bulunan İsmail Mahir Efendi okullaşmayı anlatırken kızları da göz ardı etmemiştir: [111]

> "Bendenizin teklîf edeceğim surette hiçbir köyünüzü on sene içerisinde mektepsiz bırakmayacaksınız ve bunu da böyle yapmalıyız. Bendeniz diyorum ki, aşağı yukarı yetmiş tane sancağımız var. Yâhût memleketi yetmiş mıntıkâ-i ma'ârife ayırırız. Bu sancakların çiftlik olan bir yerinde yâhût arazi-i emiriyyeden bulunan bir mahallinde bir zükûra ve bir inâsa mahsûs gayet vasî leyli ibtidâ'i mektepleri vücûda getiririz. O sancak dahilinde kaç tane köy varsa hesâplarsınız. Nerelerde mektep yapacak isek oralardan bir kız çocuğu ve bir erkek çocuğu alıp mektebe koyarız. Bi't-tabî kız mektebinin birçok tertîbâtı olacak. Dokumacılık, aşçılık, dikişçilik. Kadınların zirâ'attan yapabilecekleri tavukçuluk ve sa'îre gibi. Erkek mekteplerinde de tamamıyla zirâ'at işleri."

---

109 Ali Rıza, agm., s. 2.

110 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:1, İçtimai Senesi:2, Cilt:5, İnikad:89, Celse:2, 1 Mayıs 1326 (14 Mayıs 1909), s. 196-197. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:1, İçtimai Senesi:2, Cilt:5, İnikad:89, Celse:2, 1 Mayıs 1326 (14 Mayıs 1910), s. 199.

111 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtima-i fevkalade)*, Devre:3, İçtimai Senesi:1, Cilt:2, İnikad:33, Celse:2, 1 Temmuz 1330 (14 Temmuz 1914), s. 233.

Aslında, İsmail Mahir Efendi belirttikleriyle pragmatik, pratik bir sistemin gerekliliğini somutlaştırmakta. Şehirlerden köylere akan bilginin katkıları sorgulanarak bilginin yayılması için izlenen yöntemler eleştirilmekteydi. Sonuç olarak, bilimsel bilginin her çeşidinin köylüye öğretilmesinin ne kadar gerekli olduğu sosyoekonomik ilişkiler ağı düzleminde değerlendirilmesi gereken bir konudur. Ancak, yaygın görüş köylünün bilgilendirilmesi yönündedir. Türk çocuklarının sanıldığından daha başarılı olduklarına inanan İsmail Mahir Efendi, cümlelerine şöyle devam ediyor: [112]

> "Bunlara dört sene tahsîl-i ibtidâ'î gösterelim ki, Türk çocukları gayet zeki olur üç senede dârü'l-mu'allîmin-i ibtidâ'îyyenin programını bunlara gösterelim. Mecmu tahsîl yedi sene eder. Bir sene de mükemmel tatbîkât görür; sekiz sene oldu mu, sekiz seneye kadar o köyleri mecbûr edersiniz. Mu'allim süknâsı ve mekteplerini o mekteplerin ufak modeli suretinde olmak üzere köylerinde yapsınlar."

Karesi Milletvekili Hasan Ferhat Bey ise iş eğitimine eğiliyor. Ona göre görebildiğini, deneyimleyebildiğini öğrenebildiğinden konferanslarla köylülere bir şeyler kavratabilmek olası değildir. Bundan dolayı köylünün bilgiyi deneyimleyebilmesine sağlayacak kişileri seferber etmek konferanslardan daha iyi bir yöntemidir.[113]

Köy okullarının teknik eksiklikleri de unutulmamıştır. Köy okullarının fiziki yapısına odaklanan Necip Necati, mevcut köy okullarının kötü halini anlatıyor. Buna göre, okullar mezarlıklar arasında, bataklıklar yanındadır. Tavanı basık, zemini çamur, küçük pencereli, öğrencilerin getirdiği odunlarla ısınan okulda hoca, uzanabileceği geniş bir döşemeye, uzun ve kısa değneklere sahiptir:[114]

> "Etrafında çocuklar kara karışık diz çökmüş bağdaş kurmuş uzanmış, eğilmiş önüne doğru iki büklüm olmuş okumak namına gürültü etmekle meşgûl. Her taraf toz, toprak, pislik içinde. Hocanın sopası işler kafiyeli kafiyesiz küfürler de savrulur. Artık kısmet kimin ise sopayı o yer yüzüne, başına, neresine rast gelirse. İşte mektep işte köy hocaları."

Açıkçası köy okulları köyün ihtiyaçlarına uygun şekilde yeniden tasarlanmalıydı. *"Mesut Köy"* adlı makale köyün yerleşim ve üretim gereksinimlerinin nasıl çözümlenebileceği dair öneriler sunmakta. Buna göre, köyler planlı sokaklar ve evlerden oluşmalıydı.[115] A. Ferid'in idealleştirilmiş mesut köy üzerine hazırladığı yazısı ise bilgi, bilim ve sosyoekonomik gerçeklerle köyü düzenlemeyi öneriyor. Ferid'e göre, Mesut Köy'ün okulu iki

---

[112] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtima-i fevkalade)*, Devre:3,…, s. 233.

[113] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* (*İçtima-i fevkalade)*, Devre:3, İçtimai Senesi:1, Cilt:2, İnikad:35, Celse:1, 3 Temmuz 1330 (16 Temmuz 1914), s. 297.

[114] Necati, agm., s. 19.

[115] Toprak, "Mesut Köy", Toprak, Sayı 4, 1 Mayıs 1329 (14 Mayıs 1913), s. 56-61.

katlı, altı-üstü üçer yüz kişi alacak gayet geniş bir planla yapılmalı, alt katta sınıflar üst katta ise köylülerin toplanıp görüşebilecekleri bir salon olmalıydı. Köylülerden toplanacak paralarla bir kütüphanenin kurulabileceğini belirten yazar, bu kütüphaneye hem ziraat kitaplarının hem de Şehbal, Servet-i Fünun ve Resimli Kitap gibi genel dergilerin alınacağını belirtmekte. Ek olarak Balkan milliyetçiliğinin etkilerini örnekleyen yazar, yeni nesillerin yetiştirilmesinde Bulgar köylerindeki kütüphanelerin oynadıkları rolü de hatırlatıyor.[116] Yazar üç kısımdan oluşacak bir icra dolabını da gerekli görmekte. Buna göre, dolabın üst gözünde basit hastalıkları iyileştirecek ilaçlar, ortadaki gözde hayvan hastalıklarını iyileştirecek haplar, en alt gözdeyse ziraat hastalıklarıyla savaşacak ilaçlar bulunmalıdır. Tabii, sadece böyle bir dolap yeterli değildir. Bütün bunlarla birlikte öğretmen, temel sağlık bilgisiyle ilgili kitaplar edinerek bunları yanından ayırmamalıydı.[117]

Ferid'in vurguladıklarından da anlaşıldığı gibi, yüklenen sorumluluklar köy öğretmenini simge haline getiriyordu. Ancak, bu simgenin köylü tarafından nasıl kabul edileceği, öğretmenin köylüye nasıl yaklaşacağı, köyden çıkan öğretmenin mi ya da şehirden gelen öğretmenin mi daha iyi olduğu; bunların hepsi daha dizgeli bir köy eğitimini zorunlu kılıyordu. Aslında Demir Taş köyün sosyoekonomik ve eğitsel sorunlarına karşı neler yapılabileceğini somutlaştırıyor. *"Köy Muallimi Olunca"* başlıklı bir yazı yayımlayan Demir Taş'a göre, köyde sadece tarımsal ürünlere bel bağlanmamalı arıcılık gibi farklı seçenekler de değerlendirilmeliydi. Demir Taş, eğlenceli ve yararlı bir sanat olan arıcılığın köylülere çok para kazandıracağını düşünmüştür. Öğretmen olarak gittiği köyde hemen çevresindeki çiçekleri kolaçan eden yazar, çayırlarda bol bol kokulu bal yapan otların, beyaz ve kırmızı yoncaların yeşerdiğini bahçelerinse erik, elma, armut, vişne gibi meyvelerle dolu olduğunu belirtip şunları vurguluyor:[118]

> "Ahâliyi başıma toplayarak arıcılıktan, arıların faydasından, yarattıkları kârlardan, bildiğim kadar anlattım yani bir köy konferansı yaptım. Herkes beni son derece dikkatle dinliyorlar idi. Nihâyet konferans bitti. Konferans bitti ama ahalide hiçbir hareket görülmüyor idi. Bir şey sormak istediklerini anladım. Tekrâr yerime çıktım. İhtiyârdan biri mademki arıcılık o kadar faydalı ve kârlı bir sanattır hemen yirmi, otuz kovan satın alarak bile yetiştirmeye başlayalım dedi."

Anlaşılacağı üzere kazanç olasılığı göründüğünde öğretmen köyde var olabiliyordu. Sabri Cemil de öğretmenlere köyü anlamlandıran yöntemler geliştirmelerini öğütlemekte. Aynı anda iki üç sınıfı çekip çevirmek zorunda

[116] A. Ferid, "Mekteplerde Ziraat: Mesut Köyün Mektebi"., s. 341-342.

[117] Agm., s. 343-344.

[118] Demir Taş, "Köy Muallimi Olunca", *Yeni Fikir*, Sayı 6, 15 Mayıs 1328 (28 Mayıs 1910), s. 173.

kalan öğretmen hem ihtiyat sınıfına hem de birinci sınıfa sahipse günde sekiz saat ders vermek zorunda kalabilirdi. Eğer sınıf büyükse ihtiyat sınıfını bir tarafına ikinci sınıfı karşı tarafına koymalıdır. Örneğin cumartesi günü birinci sene hesap, Kur'an-ı Kerim, Kıraat ve İlm-i Hal dersleri verilecekse ihtiyat sınıfına Elifba, Yazı, Hesap, Rakam dersleri verilmelidir. Öğretmen, cumartesi günü derse girdiğinde öncelikle birinci sınıfa hesap dersi verip sorduğu sorular yapılırken ihtiyat sınıfına dönüp Elifba öğretebilirdi.[119] Tartışmaların da gösterdiği gibi açıkçası köy eğitiminin kalbi baştan sona öğretmendi. İmparatorluktan ulusal devlete geçiş sürecinde özgün karakteriyle tartışma konusu haline gelen öğretmen artık sadece şehirler için değil köyler için de çalışması arzulanan bir savaşçıdır. Bu savaşçının kazanımlarının dün olduğu gibi bugün de yerini koruması gelecek tasarlanırken hâlâ üzerine ciddi görevler yüklenebileceğinin göstergesidir.

Sonuç

II. Meşrutiyet Dönemi'nin yarattığı siyasî, toplumsal, ekonomik ve düşünsel dalgalanmalar Türkiye Cumhuriyeti'nin karakterinde ve dinamiklerinde yer edinmiştir. Köy ve köylü söz konusu olduğunda da görülebilen bu durum, derinlemesine incelendikçe toplumsal tarihimiz belirginleşecektir. 1908-1918 yılları arasında köy üzerine yazılan makalelere ve tartışmalara bakıldığında köy farkındalığının güçlendiği gözlenmekte. Kamusal alanın yönlendirmelerine esir kalan klasik Osmanlı köylüsü, II. Meşrutiyet yıllarında Türk köylüsüne dönüştürülürken milliyetçi, pozitivist sosyoekonomik politikalara maruz kalır. Açıkçası toplumun ve devletin akılcı ölçütlerle yeniden tasarlanmasının arzulanması, geleneklere rağmen köylü algısının yeniden tanımlanmasına kapı aralamıştır. Bu arzulamanın ağır yükümlülüğü altında kalan eğitim ise merkezden çevreye uzanan dönüşümün ana destekleyicisi olmuştur. Köylü eğitimi hakkında II. Meşrutiyet Dönemi'nde zengin bir düşünsel ortamın bulunduğu görülebilir. İç ve dış politikadaki gelişmelerin bu dönemde köy tartışmasını somutlaştırması oldukça doğaldır. Ancak, tartışmalar ve kaleme alınan metinler, köylünün içsel önceliklerinden hareketle gerçekleştirilen fikirsel demetler olmaktan ziyade şehirlilerin görüşlerini yansıtmaktaydı. Açıkçası, köylünün kendisi hakkındaki düşüncelerini ortaya çıkartabilmek ancak disiplinlerarası bir tavırla olasıdır.

Osmanlı Devleti'nin politik ve sosyoekonomik koşulları, köylünün eğitimine odaklanan zengin bir tartışma ortamı yaratmıştır. Hem zabıt ceridelerinde hem de süreli yayınlarda ortaya konan görüşler, aydınların eğitimden hareketle köyü dönüştürebilme kaygılarını belirginleştirerek devletin köye yaklaşımını kanıtlıyor. Bu çerçevede öğretmenin en çok tartışılan konu olması şaşırtıcı değildir. Bir

[119] Sabri Cemil, agm., s. 193-196.

model olarak köy öğretmeni, ideolojik yapıların kimi yerlerde olumlu kimi yerlerde olumsuz yaklaştıkları bağlamlardan birisidir. En başta köyün koşullarına uyum sağlayamadığı için genellikle köyden kaçma fırsatı arayan şehirli öğretmen eleştirilmektedir. Hristiyan köy öğretmenlerinin Balkan milliyetçiliğinin gelişimindeki rollerini gözlemleyen İttihatçılar için doğal olarak bu çözümlenmesi gereken bir sorundur. Açıkçası öğretmeni Batılılaşmayla bütünleştiren muhafazakâr köylü ile köyün külfetine katlandığını düşünen şehirli öğretmen arasında düşüncenin seyrini yönlendiren uyumsuzluklar söz konusudur. Ancak burada önemli olan nokta, köydeki eğitimi geliştirebilmek için her ne olursa olsun atılan adımların bulunmasıdır. Dönemin bürokrat ve aydınlarının milliyetçilik, pragmatizm ve pozitivizm ile desteklenen Mesut Köy Projesi, köy kitaplarının sadeleştirilmesi, köy öğretmenlerinin maaşlarının arttırılması, köylü ile öğretmen arasındaki iletişimin kurgulanması, köy öğretmeni olabilecek köylülerin köy için yetiştirilmesi, köyün parasının köy için kullanılması; bilgi, bilim ve teknolojinin köylü bilinci ile tarımsal üretimi güçlendirmesi, vatan sevgisinin köylülere öğretilmesi gibi tasarılar ileri sürdükleri görülmektedir. Bu tasarıların yanında şehirli öğretmenlerin sorunları, imamların öğretmene yaklaşımı ve eğitimli imam gerekliliği, köylünün şehirli öğretmenle kurduğu ilişki, müfettişlerin gerekliliği, ekonomiyle bütünleşen öğretmenlerin köylülerin ilgisini çekmeleri, şehirli öğretmenin geleneksel yerlerde cübbe giyip sakal bırakması gibi konular da tartışılmıştır. Kısacası modernleşmenin şehirlerden çıkarak köylere uzanmaya başlayan formel ve informel karakteri yeni düşünsel çatışma kümeleri yaratmıştır. Merkezin her türlü düşünsel kutbunu hisseden köylüyse kamuoyu yaratımının ana kaynağı haline geldikçe siyasi ve toplumsal kompozisyona etki eden bir unsura dönüşmüştür. İttihatçılar, dönemin politik ve ekonomik çekişmelerinde bu güçten yararlanmanın yollarını aramışsalar da köylünün kamuoyu bilincine kavuşturulmasının pek de kolay olmayacağını anlamışlardır. Bu nedenle Cumhuriyet'e sadece siyasetle değil eğitimle, bilgiyle, ekonomiyle, ideolojiyle bütünleştirilmiş bir köy tartışması miras kalmıştır. Açıkçası, İsmail Mahir Efendi'den İsmail Hakkı Tonguç'a uzanan bu mirasın boşluklarının doldurulması Köy Enstitüleri'ne uzanan yolun daha iyi anlaşılmasına sağlayacaktır.

Sonuç olarak, köylü tartışmasının niteliğini belirginleştirebilmek için sosyal bilimlerin farklı disiplinleriyle desteklenen, düşünce tarihi odaklı çalışmalara gereksinim vardır. Milletvekillerinin ve aydınların görüşleri, köylünün isteklerinden çok kamusalın köylüden neler beklediğine odaklanmaktadır. Yine de tarihsel pasif tavrını düşündüğümüzde Osmanlı köylüsünün, modernleşme ve milliyetçilik bağlamlarında hatırlanması önemli bir dönüşümdür. Osmanlı köylüsünden Türk köylüsüne geçişin sancılarını içinde barındıran II. Meşrutiyet Dönemi, eşraf-köylü ilişkisinde köylüden yana keskin bir tavır alamasa da

köylünün dinamik bir öğeye dönüşmesine yardımcı olmuştur. Belki de ekonomik, politik önceliklerden ziyade Anadolu köylüsünün sosyokültürel geçmişine odaklanmak köylüyü kendisi hakkındaki düşünceleriyle tanımamızı sağlayacaktır.

Kaynaklar

Resmi Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtimai Senesi:1, Cilt:1, İnikad:22, Celse:2, 21 Kanun- u Sani 1324 (3 Şubat 1909).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtimai Senesi:1, Cilt:3, İnikad:80, Celse:1, 13 Mayıs 1325 (26 Mayıs 1909).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima Senesi:1, Cilt:6, İnikad:127, Celse:1, 26 Temmuz 1325 (8 Ağustos 1909).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtimai Senesi:1, Cilt:6, İnikad:128, Celse:1, 27 Temmuz 1325 (9 Ağustos 1909).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtimai Senesi:1, Cilt:6, İnikad:129, Celse:1, 28 Temmuz 1325 (10 Ağustos 1909).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtimai Senesi:2, Cilt:4, İnikad:76, Celse:1, 7 Nisan 1326 (20 Nisan 1910).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima Senesi:2, Cilt:1, İnikad:28, Celse:2, 9 Kanunusani 1325 (22 Ocak 1910).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtimai Senesi:2, Cilt:5, İnikad:89, Celse:2, 1 Mayıs 1326 (14 Mayıs 1910).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtimai Senesi:3, Cilt:2, İnikad:23, Celse:1, 27 Kanunuevvel 1326 (9 Ocak 1911).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtimai Senesi:4, Cilt:1, İnikad:10, Celse:1, 22 Teşrinievvel 1327 (4 Kasım 1911).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:2, İçtima Senesi:1, Cilt:2, İnikad:25, Celse:1, 20 Haziran 1328 (3 Temmuz 1912).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:2, İçtimai Senesi:1, Cilt:2, İnikad:28, Celse:1, 25 Haziran 1328 (8 Temmuz 1912).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtima-i fevkalade), Devre:3, İçtimai Senesi:1, Cilt:2, İnikad:33, Celse:2, 1 Temmuz 1330 (14 Temmuz 1914).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (*İçtima-i fevkalade)*, Devre:3, İçtimai Senesi:1, Cilt:2, İnikad:35, Celse:2, 3 Temmuz 1330 (16 Temmuz 1914).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtimai Senesi:3, Cilt:3, İnikad:50, Celse:1, 6 Mart 1333 (6 Mart 1917).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtimai Senesi:3, Cilt:1, İnikad:53, Celse:1, 11 Mart 1333 (11 Mart 1917).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtimai Senesi:3, Cilt:3, İnikad:60, Celse:2, 26 Mart 1333 (26 Mart 1917).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtimai Senesi:4, Cilt:2, İnikad:37, Celse:1, 21 Kanunusani 1334 (21 Ocak 1918).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtima Senesi:4, Cilt:2, İnikad:58, Celse:1, 27 Şubat 1334 (27 Şubat 1918).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtimai Senesi:4, Cilt:2, İnikad:59, Celse:1, 28 Şubat 1334 (28 Şubat 1918).

Osmanlıca Makaleler

A. Ferid (1912) Köy Mekteplerinde Hava Rasatahaneleri, *Yeni Fikir*, Sayı 3, (15 Şubat 1327/28 Şubat 1912), s.74-79.

------------------- (1913) Mekteplerde Ziraat: Mesut Köyün Mektebi, *Yeni Fikir*, Sayı 11, (1 Mayıs 1329/14 Mayıs 1913), s.341-345.

Ahmed Cevad (1922) Köylü Niçin Yükselmiyor? *Sebilürreşad*, Sayı 496, (8 Nisan 1338/8 Nisan 1922), s.24.

Ali Rıza (1922) Maarifte İnkılap: Köy Darülmuallimini, *Dilek*, Sayı 8, (10 Mayıs 1338/10 Mayıs 1922), s.1-3.

Alman Maarifi, *Muallim*, Sayı 16, (15 Teşrin-i Evvel 1333/15 Ekim 1917), s.577-580.

Anadolu'da Bir Köyde Mühim Bir Konferans, *Yeni Fikir,* Sayı 11, (1 Mayıs 1329/14 Mayıs 1913), s.354-359.

Çiftçi Derneği (1916) Avrupa'da ve Memleketimizde Ziraat Tahsili, *Çiftçi Derneği Mecmuası*, Yıl 2 Sayı 8, (11 Eylül 1332/24 Eylül 1916), s.1-2.

Demir Taş (1910) Köy Muallimi Olunca, *Yeni Fikir,* Sayı 6, (15 Mayıs 1328/28 Mayıs 1910), s.172-176.

Ekinci (1914) Bizde Ziraat Nasıl Terakki Edebilir? *Ekinci*, Sayı 14, (20 Mart 1330/2 Nisan 1914), s.105-108.

Elif Ayn (1912) O Köy Hâcesinin İşleri, *Yeni Fikir*, Sayı 3, (15 Şubat 1327/28 Şubat 1912), s.79-84.

Ethem Nejad (1914) Dağlı, Bayırlı, Ovalı, Yaylalı Olmalıyız? *Yeni Fikir*, Sayı 19, (1 Kanun-u Sani 1329/14 Ocak 1914), s. 587-593

Galip Bahtiyar (1913) İki Köy, *Halka Doğru*, Sayı 11, (20 Haziran 1329/3 Temmuz1913), s.84-87.

Kazım Nami (1922) Mesleki Musahabe: Köy mü Kasaba mı, *Anadolu Terbiye Mecmuası*, Sayı 2, (Şubat 1338/Şubat 1922), s.33-41.

Köylerdeki Mekteplerin Yolların İlerlemeleri, *Köylü*, Sayı 77, (18 Teşrin-i Sani 1324/1 Aralık 1908), s.3-4.

Köylülerimizin Taunu: İhtikar Meselesi, *Hikmet*, Sayı 26, (3 Eylül 1326/15 Eylül 1910), s.4-5.

Mahmud Celaleddin (1922) Köylüleri Cehleden Kurtaracak Çare, *Sebilürreşad*, Sayı 496, (8 Nisan 1338/8 Nisan 1922), s.20-21.

Mehmet Emin (1919) Köy ve İbtidai Mektebi Hocası Nasıl Olmalıdır? *İtisam*, Sayı 46, (18 Teşrin-i Evvel 1335/18 Ekim 1919), s.518-521.

Mehmet Zeki (1913) Köylerde Mektepçilik, *Yeni Fikir*, Sayı 18, (1 Kanun-u Evvel 1329/14 Aralık 1913), s.579-582.

Mustafa Asım (1918) Köylülere Dair, *Sebilürreşad*, Sayı 374, (17 Teşrin-i Evvel 1334/17 Ekim 1918), s.187-189.

Namık Ekrem (1914) Şarki Anadolu'da Maarif ve Esbab-ı Terakkisi, *Musavver Malumat-ı Nafia Mecmuası*, Sayı 5, (13 Mart 1330/26 Mart 1914), s.70-74.

Necip Necati (1913) Köy Mektepleri ve Köy Hocaları, *Kurtuluş Yolları*, Sayı 1, (3 Mart 1329/16 Mart 1913), s.16-24.

Osman Nuri (1922) Garbi Anadolu İntihabatından: Rum Köyünde Bir İbtidai Mektebi, *Dilek*, Sayı 6, (15 Kanun-ı Sani 1338/15 Ocak 1922), s.1-2.

Ömer Fuad (1913), Kirmasti Kazası Köy Mektepleri, *Sebilürreşad*, Sayı 263, (Eylül 1329/ Eylül-Ekim 1913), s.48.

Ruşen Zeki (1927) Cemiyet Hayatı: Köy Mektepleri ve Mevcut Program, *Duygu ve Düşünce*, Sayı 2, (15 Şubat 1927), s. 8-9.

Sabri Cemil (1911) Tatbikat Kısmı: Köy Mektepleri Köy Muallimleri, *Yeni Mektep*, Sayı 7, (Teşrin-i Sani 1327/Kasım-Aralık 1911), s.193-196.

Satı Bey (1910) Meslek Aşkı ve Fedakârlık, *Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası,* Sayı 5, (15 Haziran 1326/28 Haziran 1910), s.136-146.

Toprak (1913) Mesut Köy, *Toprak*, Sayı 4, (1 Mayıs 1329/14 Mayıs 1913), s. 56-61.

Kitaplar ve Makaleler

AKDAĞ Mustafa (1958) Celali Fetreti, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1-2, 1958. s. 53-107.

AKYÜZ Yahya (1999) *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a),* Alfa Yayınları, İstanbul.

------------------- (2012) Eğitim Alanında Aydınların Özeleştirisi ve Balkan Savaşları, *Tarih ve Toplum*, Cilt 38, Sayı 228, s. 54-58.

ALKAN Mehmet Ö. (2000) *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1830-1924)*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.

------------------------ (2004) İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiyesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 73-242.

ALTIN Hamza (2008) Maarif-i Umummiyye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 13, s. 271-283.

ALABAŞ Ramazan (2018) Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İlk Mekteplerde İnsani ve Toplumsal Değerler Eğitimi: Resimli Yeni Musabahat-ı Ahlakiyye ve Medeniye Ders Kitabı Örneği, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 18, Sayı 36, s. 55-87.

----------------------- (2019) Environmental Topics and Environmental Ethics in Primary School Humanities and Social Sciences Education during the Late Ottoman Period (1913-1918), *International Electronic Journal of Environmental Education*, Volume 9, Issue 2, 2019, s. 120-141.

AHMAD Feroz (1999) *İttihatçılıktan Kemalizm*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

------------------- (2005) *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

AKŞİN Sina (1997) *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi-I*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

ARIKAN Rauf (2013) *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Nobel Yayınları, Ankara.

BERGE Buruce L. & LUNE Howard (2015), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Çev: Hasan Aydın, Eğitim Yayınları, Konya.

BERKES Niyazi (1997) *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler II*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

------------------- (1997) *İki Yüzyıldır Neden Bocalıyoruz*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

BERKER Aziz (1945) *Türkiye'de İlk Öğretim (1839-1908)*, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara.

BİLİM Cahit Yalçın (1984) *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876),* Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

BUDAK Lütfü - BUDAK Çiğdem (2014) Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti'ne İlkokul Programları (1870-1936), *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 18, Sayı 1, s. 51-68.

DAVISON Roderic H. (1997) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform-1 1856-1876*, Papirüs Yayınları, İstanbul.

---------------------------- (1997) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform-2 1856-1876*, Papirüs Yayınları, İstanbul.

DEMİR Celal (1999) Türk Eğitim Sisteminde Zorunlu Temel Eğitimin Tarihi Gelişimi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s. 156-170.

ERGÜN Mustafa (1996) *II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Hareketleri (1908-1914*), Ocak Yayınları, Ankara.

KADIOĞLU Sevtap (2005) Osmanlı Dönemi'nde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve Tedrisat-ı Ziraiyye Nizamnamesi, *Kutadgubilig,* Sayı 8, s.239-257.

KARAÖMERLİOĞLU Mehmet Asım (2009) Türkiye'de Köycülük, A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, ss.284–298, İletişim Yayınları, İstanbul.

KARASAR Niyazi (2011) *Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*, Nobel Akademi Yayınları, İstanbul.

KARPAT Kemal (2002) *Osmanlı Modernleşmesi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

KANSU Atuf Nafi (1932), *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul.

KOÇER Hasan Ali (1991) *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1774-1923),* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KODAMAN Bayram (1991) *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

KURMUŞ Orhan (2008) *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul.

MARDİN Şerif (1990) *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.

NURDOĞAN Arzu M. (2005) *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922*), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (DR), İstanbul.

ÖZKAYA Yücel (1977) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

PAMUK Şevket (2005) *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

STIRLING Paul (1965) *Turkish Village*, Weidenfeld and Nicolson, London.

TOPRAK Zafer (2003) *İttihat Terakki ve Cihan Harbi (Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*), Homer Kitabevi, İstanbul.

UNAT Faik Reşit (1964) *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

ÜSTEL Füsun (2004) *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

VARLIK Bülent (1976) *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması*, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, Ankara.

YILDIRIM Ali - ŞİMŞEK Hasan (2006) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara.